

УДК: 81

Абдразакова Г. Ш., ф. и. к., доцент, abdrazakova_gul71@mail.ru,
Ж. Баласагын ат. КУУ

«ТАМАК-АШ» КОНЦЕПТИ КЫРГЫЗДАРДЫН ТИЛДИК АҢ-СЕЗИМИНДЕ

Макалада улуттук маданиятты башка улуттук маданияттардан айырмалап турган негизги күчкө ээ курал – тил экендиги баса белгиленген. Кыргыз тил илиминде тилди улуттун маданий коду катары изилдөө концепттер аркылуу ишке ашары факт-материалдарга таянуу менен маалымдалган. “Тамак-аш” концепти улуттук материалдык баалуулуктардын бири катары дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндөгү негизги концепттердин катарын толуктары айтылган. “Тамак-аш” концептинин семантикасын уюштуруп турган тилдик каражаттарда, паремияларда, көркөм тексттерде улуттун кулк-мүнөзү, адеп-ахлагы, сый-урматы, кең пейилдиги ж.б. руханий баалуулуктары камтылгандыгы анализге алынаган.

Өзөктүү сөздөр: кыргыз, аң-сезим, билим, дүйнөнүн тилдик сүрөтү, маданият, концепт, фрейм, тил, коннотация, паремия, маани.

Абдразакова Г. Ш., к. ф. н., доцент, abdrazakova_gul71@mail.ru
КГУ им. Ж. Баласагына

КОНЦЕПТ «ПИЦЦА» В ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ КЫРГЫЗОВ

В статье подчеркивается, что язык – это главный инструмент, который отличает национальную культуру от других национальных культур. В кыргызском языкознании изучение языка как культурного кода нации осуществляется через концепты, основанные на фактах и материалах. Концепт “Пицца” как одна из материальных ценностей, дополняет ряд ключевых концептов в кыргызской языковой картине мира. Анализируется включение духовных ценностей в языковых средствах, паремиях, художественных текстах, которые организуют семантику концепта “Пицца” как характер нации, нравственность, уважение, шердрость и т.д.

Ключевые слова: кыргыз, сознание, знание, языковая картина мира, культура, концепт, фрейм, язык, коннотация, паремия, смысл.

Abdyrazakova G. Sh., candidate of Philological Sciences, associated professor
e-mail: abdrazakova_gul71@mail.ru, J. Balasagyn Kyrgyz National University

THE CONCEPT "FOOD" IN THE LANGUAGE CONSCIOUSNESS IN THE KYRGYZ

The article emphasizes that language is the main tool that distinguishes national culture from other national cultures. In Kyrgyz linguistics, the study of a language as a cultural code of a nation takes place through concepts based the facts and materials. The concept of "Food" as one of the material values complements a number of key concepts in the Kyrgyz language picture of the world. Analyzes the inclusion of spiritual values in linguistic means, preemies, artistic texts, which organize the semantics of the concept of "food" as the character of the nation, morality, respect, kindness, etc.

Key words: Kyrgyz, consciousness, knowledge, language picture of the world, culture, concept, frame, language, connotation, paramy, meaning.

Дүйнөнүн тилдик сүрөтүндө белгилүү бир улуттук маданиятты башка улуттук маданияттардан айырмалап турган өзгөчө күчкө ээ негизги курал – бул тил. Ошондуктан азыркы тил илиминде тилди улуттун маданий коду катары изилдөө колго алынып, тил

ушул өнүткөн активдүү түрдө иликтенип жаткандыгы баса белгиленет [9: 79]. Кыргыз тили кыргыз маданиятындагы материалдык баалуулуктардын бири «тамак-аш» концептин концептуалдаштырып, маалыматташтыруунун негизги куралы болуп эсептелет. Ошону менен катар кыйыр түрдө кыргыз элинин жашоосунун жана психологиясынын улуттук формасын кошо чагылдырып берүү мүмкүнчүлүгүнө ээ. Биздин байкоолорубузга караганда, *тамак-аш* улуттук материалдык баалуулуктардын негизгилерине кирет да, дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндөгү түйүндүү концепттердин катарын толуктап турат. Көптөгөн когнитивдик жана лингвомаданияттаануучулук иликтөөлөргө таянганда, маданияттын коду катары *тамак-аш* негизги же түйүндүү (орус. ключевые, базовые концепты) концепттердин бири деп аталат [10: 32]. Анткени тамак-аш – экологиялык негизге ылайык тамактануунун моделин калыптандырган, көчмөн кыргыздардын маданиятынын өзгөчөлүгүн көрсөткөн негизги белги [5: 64].

«Тамак-аш» концепти кыргыз маданиятындагы башка материалдык баалуулуктар сыяктуу өзгөчөлөнгөн тарыхый мүнөзгө ээ. Тарыхый булактарга таянганда, кыргыздардын улуттук дасторкону аны түзүүчү тамак-аштарынын түрлөрү боюнча кыйла бай болгондугу изилдөөлөрдө белгиленет [1: 152]. Тамак-аш кыргыздардын тарыхына байланыштуу байыркы жана орто кылымдардан берки этникалык, маданий генезистик процесстер менен шартташкан бир нече доорлордогу элдин билимин, таанымын туюндурат.

Дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндө «тамак-аш» концептинин маани-маңызын интерпретациялоодо «тамак-аш» түшүнүгүн туюндурган номинативдик жана коннотативдик мааниге ээ тилдик каражаттар улуттук, маданий салт-санааны, жөрөлгөлөрдү, ырым-жырымдарды, этика-эстетикалык баалуулуктарды чагылдырган негизги ойлорго бай. Анткени тамак-аш биологиялык муктаждыктан улам, адамдагы ачкалыкты кандыруу, азыктандыруу процессинин милдетин гана аткарган каражат катары түшүндүрүлбөстөн, белгилүү бир маданияттын феномени деген бааны да алып жүрөт. Тамак-ашты колдонуу – адам жүрүм-турумунун (салт-санаа, үрп-адат, майрамдык аземдер ж.б.) коомдук-маданий формалары менен байланышкан процедура. Адам жашоосундагы ар кандай кубанычтуу окуялар, майрамдык (үйлөнүү той, жентек той, сүннөт той ж.б.) аземдер, ошондой эле кайгы-капалуу, трагедиялуу (сөөк узатуу, аш берүү, кырк аш ж.б.) окуялар тамак-аш менен коштолуп, улуттук дүйнө таанымдын өзгөчө белгилерин көрсөтө алат. Ал эми биргелешип тамак ичүү – бул курсакты тойгузуу, канааттандыруу гана эмес, адамдардын бири-бири менен баарлашуусу, достук, карым-катыш, кызматташтык ж.б. мамилелерди чыңдоо. Ал эми мындай шартта тамак-аштын өзү символ болуп эсептелет [6: 34]. Көчмөн турмушка шартташып, ылайыкташып жашаган кыргыздардын биримдиги, бөлүнбөстүгү, уруучулук, тууганчылык мамилелери биргелешип тамактануу менен бекемделип турган. Бул турмуштук тажрыйбалар, улуттук дүйнө тааным, салттык билимдер алардын тилдик сүрөтүндө, тилдик бейнесинде сакталып, муундан муунга тилдик маалыматтар аркылуу өтүп келет. Демек, «тамак-аш» концептинин семантикасын уюштуруп турган тилдик каражаттарда, паремияларда, көркөм тексттерде улуттун кулк-мүнөзү, адеп-ахлагы, сый-урматы, кең пейилдиги ж.б. руханий баалуулуктары кыйытылган.

Кыргыз тилинде *тамак-аш* лексемасы, эң алды, адамдар азыктануучу жалпы тамактардын атын атоо маанисин туюндурат. «Тамак-аш» лексемасынын синоними катары *даам*, *оокат* деген лексемалар да колдонулат. Тарыхый өзгөчөлүктөргө караганда, алгач «аш» сөзү жалпы эле түрк тилдеринде адамдар азыктануучу нерселер

деген түшүнүктү билдирген болсо, кыргыз тилинде тамак термини менен биригип, «тамак-аш» термини туруктуу колдонууга ээ болгондугу атайын изилдөөлөрдө белгиленет [4: 16]. *Тамак жана аш*, аларга синоним катары колдонулган *даам*, *оокат* сөздөрүнүн тыкыр иликтөөгө алынышы, алардын лексика-грамматикалык, диалектилик өзгөчөлүктөрү буга чейин кыргыз тил илиминде атайын изилдөөгө алынгандыгын белгилейбиз [4].

Изилдөө максатына ылайык «тамак-аш» лексикасынан кеңири мааниге ээ «тамак-аш» концептин менталдык бирдик катары улуттук дүйнө таанымдын чегинде иликтөөгө басым жасалат. Кыргыз тамак-ашы же кыргыз даамы дегенде биздин аң-сезимибизге, дүйнө таанымыбызга кайсы тамактар элестелет, көз алдыбызга кайсы тамактар тартылат деген суроого жооп издегенде, дароо эле «дан азыктары», «эт азыктары», «сүт азыктары» деген үч негизги түшүнүк [2, 71-б.] элестелет. Тамак-аштын башка түрлөрүнө токтолбосок да, ушул үч негизги түшүнүктөн, алардын катышынан турган тамак-аштын түрлөрүнө токтолуу менен, дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндө менталдык өзгөчөлүктү туюндурган лексемалар, фразеологизмдер, көркөм тексттер жана каада-салт, үрп-адат, жөрөлгөлөрдү билдирген негизги түшүнүктөргө концептуалдык талдоо жүргүзүү аракети жасалат.

1. Кыргыз тамак-аштарынын дан азыктарынан жасалган эң байыркы түрү – нан (буудай, арпа, таруу, конок, жүгөрү ж.б. сыяктуу дан азыктарынан жасалат). Кыргыз тилиндеги «нан» деген сөз иран тилинен өздөштүрүлгөн [4; 12: 552]. Жалпы эле Орто Азия түрк тилдеринде азыркы учурда «нан» термини кеңири колдонулат [4; 30]. «Нан» сөзүнө синоним катары колдонулган «тооч» сөзү да бар [8: 246]. Түрк тилдеринде нандын тандырда же мешге бышырылган түрү тооч/туоч деп аталат. Ал – ортосу манжалар менен басырылып коюлган тегерек нан. Нандын бул түрү түрк элдеринде байыртадан эле колдонулгандыгы маалым [4: 34]. Нандын, тоочтун бир нече түрлөрү жасалыш, даярдалыш өзгөчөлүктөрүнө карай тилдик атоолордо төмөндөгүдөй номинативдик маанилерге ээ. Маселен, казанга жабылып, оттун табына бышырылган нандардын баары «казан нандар» деп аталып, *шыбама нан*, *казан нан*, *загыра нан*, *калама* деген аталыштарга ээ болгон. Ал эми ар кандай үндүн ачыган камырынан көмөчтанга («көмөч казан» деп да аталат) жасалып, чокко көмүү менен бышырылган нандар «көмөч нандар» деп аталып, алардын *көмөч*, *загыра көмөч*, *пияз көмөч*, *май көмөч*, *каттама көмөч* деген аталыштары бар экендиги, ошондой эле тандырга жабылган нандардын бардык түрү жалпы жонунан «тандыр нандар» деп аталып, *тандыр нан*, *патир нан*, *бурама патир*, *чаңгели*, *күлчө*, *шырман нан*, *сейдене нан*, *сүмөлөк нан* деген аталыштарга ээ, мындан сырткары, «боорсок» («май тооч», «көөкөр», «чарчы боорсок»), «куймак», «каттама» деген аталыштар да бар экендигинин атайын изилдөөгө алынышы [4: 173-178] кыргыздардын дүйнө таанымын, этникалык мүнөзүн, тарыхый жашоо образын, улуттук өзгөчөлүгүн көрсөтөт. Ал эми алардын кыргыз тилинде лексика-грамматикалык, этимологиялык, салыштырма-типологиялык ж.б. өнүктөрдөн атайын изилдөөгө алынышы [4: 30-34], ал аталыштардын (терминдердин) семантикасы дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндөгү тилдик дүйнө таанымдык, менталдык, маданий өзгөчөлүктөрдү иликтөөдө негиз болорунда шек жок. Мына ушул «нан» сөзүнө байланыштуу номинативдик маанилерден улам кыргыздын дүйнө таанымынын, менталдык өзгөчөлүгүнүн негизинде метафораланган, коннотативдик маанилерге ээ көптөгөн билимдер жаралгандыгын баамдай алабыз. Аларды талдоодо кыргыз аң-сезиминде калыптанган улуттук мүнөз, этика, эстетика, жүрүм-турум, каада-салт, жөрөлгөрдү кошо

өздөштүрүү мүмкүнчүлүгү бар экенине ынанабыз.

Кыргыздардын көз карашы боюнча нан же токоч – жашоонун булагы, тирүүлүктүн белгиси, токчулуктун, меймандостуктун, кубанычтын, кайгынын символу экендиги тилдик жана тилдик эмес маалыматтар аркылуу кеңири мазмундаштырылган. Маселен, тилдик маалыматтар боюнча «нан» сөзү катышкан макал-ылакаптарда кыргыз жашоосундагы нандын өзгөчө белгилери туюндурулат.

Нан – жашоонун, тирүүлүктүн, токчулуктун символу. Маселен, «*Нан бар жерде жашоо бар*»; «*Даны жоктун наны жок, Наны жоктун жаны жок*»; «*Карды ачкан нанга карайт*»; «*Ооруга табып, ачкага токоч*» (макалдар). Мисал катары келтирилген макалдардын маанисинен илгертеден бери эле нан кыргыз тамак-ашынын эң баалуусу, токчулуктун белгиси экендигин баамдайбыз. Ошол эле учурда нан адамды эмгекке, күчтүүлүккө, жашоо менен күрөшүүгө, эрктүүлүккө тарбиялайт деген жыйынтыкка келсек да болот.

Кыргыздардын диний (мифологиялык) дүйнө сүрөтүндө нан «ыйык» деп бааланып, курандан да баалуу, улук деп эсептелген. Мисалы, кыргыз тилдик дүйнө таанымында «*Жетпей турганда куранды бутуңа коюп, нанды ал*» деген туруктуу тилдик туюнтма колдонулат [2: 72]. Дүйнөнүн мифологиялык (диний) сүрөтүндө нандын улуктугунун мааниси жөнүндөгү мындай терең ойлор көркөм тексттер аркылуу туюндурулары арбын кездешет. Маселен, «Баарынан нан улук» деп аталган жомоктун кыскача мазмуну төмөндөгүдөй: «Илгери өткөн заманда тоо аралап учулук кылып жүргөн мергенчинин алдынан азрейил (жан алгыч) чыгат. Мергенчи жанын алмай болгон азрейилден качып отуруп, таң агарганда үйүнө келет. Азрейилдин түн киргенде кайтып келерин сезген мергенчи андан кантип кутулуштун айла-амалын издеп, акылман карыяга кайрылат экен. Ошондо ал: «Чон казанга көлөмдүү кылып каламаны бышыртып, анын жолун нан менен тос», - деп кеңеш берет. Түн бир оокум болгондо дүбүрт чыкканын, жан алгычтын келатканын сезген мергенчи даярдатып койгон чоң калама нанды өзүнүн алдынан жамынып, боз үйдүн босогосунда анын жолунан тосуп күтүп турат. Ошондо азрейил: «Төх, көпүрөнүн бийиктиги, ай, нандын улуктугу болбогондо, жанынды алып кетмек элем, - деп аргасы түгөнүп, артка кайтып кете берген экен. Ошентип мергенчи улук нандын аркасы менен өз өмүрүн сактап калыптыр» - деп айтылат (Элдик жомоктон).

Демек, дүйнөнүн мифологиялык (диний) сүрөтүндө илимге чейинки баёо көз караштар боюнча нанга карата өзгөчө баа берүүнүн негизинде ага байланыштуу көркөм тексттер, тилдик тыюулар, ар кандай ишенимдерди туюндурган тексттер жаралган. Элдик билимдердин негизинде келип чыккан тыюулар стереотип жана тилдик туруктуу туюнтмалар катары сакталып, бүгүнкү күнгө чейин колдонулуп келет. Маселен, *Дасторкондогу нан көмкөрөсүнөн турбашы керек. Нанды бир колдоп сындырбайт. Нанды дасторконго ыргытып койбойт. Нандын күкүмүн ыргытууга болбойт* деген тилдик тыюулар колдонулат. Бул стереотип катары калыптанып калган тилдик тыюулардын терең маанисинде дасторконго тамак-аш коюунун эстетикалык белгилери, тамактануунун этикети, жүрүм-турум эрежелеринин баалуу формалары кыйыр түрдө туюндурулгандыгын баамдоого болот. Кичинекей балдарга нандын күкүмүн жедирип коюу адатка айланып, мындай жагдайда «келечекте бай болосуңар, акылдуу болосуңар» деген тилдик туюнтмалар колдонулган. Нандын күкүмүн итке берип коюу да соопчулук болот деп эсептешкен. Бул тилдик тыюулардын терең маанисинде ысырапкорчулукка жол бербөө, ар бир баалуулукту баалай билүү, үнөмдөө, туура пайдалануу сыяктуу кыйытма ойлорду кабылдайбыз.

Ошондой эле дүйнөнүн мифологиялык сүрөтүндө кыргыздардын ишеними боюнча *жети тооч жасоо* же *жети нан жасоо* ырымы кездешет. Кыргыз дүйнө таанымында бул ырымды аткарууда *жети май тооч жасоо* көбүрөөк жайылтылган. *Жети май тооч* түшкө чейинки убакта жасалып, тиги дүйнөгө өтүп кеткен жакын адамдарга (ата-бабаларга) арналып, куран окулат. Элдик ишеним боюнча окулган курандын негизинде бул тамак-аш аларга жетет. Алардын да колдоосу, батасы тиет деген түшүнүк болгон. Андан кийин ал жети нанды жети үйгө таратуу жөрөлгөсү бар. Бул сценарийлик кырдаалдын негизги мазмуну кандайдыр бир кырсык болсо же үй-бүлөдөгү адам ооруга чалдыгып калса, ошол оорунун же кырсыктын аягы жакшылык, ийгилик менен бүтсүн, аяктасын деген максатта аткарылган тилдик эмес концептуалдык маалыматты туюндурат. Ошондой эле маркум болгон адамга жетилигин өткөрүп куран окутууда “жети тооч баабедин” же “тогуз тооч баабедин” деген тилдик туюнтмалар колдонулган. Анын негизги мааниси ар бир жума күндөрү майга боорсок же жети көөкөр жасап, куран окутуп, өтүп кеткен маркумду эстеп туруу деген салттык түшүнүктү туюндурат. Кыргыздар жүрүм-турумунда мындай салттык жөрөлгөлөрдү ойлоп табуу жана аткаруу менен рухий жактан күчтүүлүккө, эркиндикке, тажрыйба топтоого, дүйнөгө көз карашын өнүктүрүүгө багыт алышкан.

Кыргыз тилдик дүйнө тааным боюнча дүйнөнүн мифологиялык (диний) сүрөтүндө кичинекей бала же ымыркай коркуп, чочуп калган учурга байланыштуу «жүрөк түшүү», «жүрөк көтөрүү» түшүнүгү кездешет. Ушул фреймдик түзүлүштө нан «жети үзүм нан» деген аталышта «суксуктоо» деген сценарийлик кырдаалда катышат. Бул жөрөлгө катары баёо билимдердин негизинде келип чыккан. «Жүрөк көтөрүү» улуттук менталдык өзгөчөлүктү билдирет. Маселен, «жүрөк көтөрүү» фрейми, негизинен, кичинекей балдарга карата «коркуп калуу», «ооруп калуу» түшүнүктөрүнөн турат. Ушул түшүнүккө байланыштуу жети үзүм нан оору-сыркоону, коркунуч сезимин өзүнө сиңирип алып, баланы айыктырат деген ишеним менен баланын башынан, денесинен ылдый бүтүна чейин сүртүлүп, андан кийин итке берилет. Мындай ырым-жырымдар кыргыздардын илимге чейинки карапайым дүйнө таанымдарын туюндурат. Азыркы учурда да аталган ырым-жырымдар белгилүү деңгээлде колдонулуп жүрөт.

Кыргыздардын улуттук аң-сезими, менталдык өзгөчөлүгү боюнча үйгө келген адамды кабыл алуунун эң алгачкы белгисине «нан ооз тийгизүү» түшүнүгү кирип, кылымдардан бери стереотип катары сакталып калган. Ал улуттук аң-сезимге сиңип, салттык мүнөзгө өткөн. Бул туруктуу сөз айкашынын ички формасында адам жүрүм-турумун жөнгө салуучу «меймандостук», «сыйкорлук», «берешендик» ж.б. сапаттар кыйытылган. Стереотип терминине орус тил илиминин когнитолог-концептолог окумуштуусу М. Н. Пименова төмөндөгүдөй аныктама берет: «Стереотип – как готовая схема восприятия – относительно устойчивый и упрощенный образ социального объекта (группы, человека, события, явления и т. п.), складывающийся в условиях дефицита информации как результат обобщения личного опыта индивида и нередко предвзятых представлений, принятых в обществе» [10: 114]. Аныктамада айтылгандай, улуттук аң-сезимде калыптанган сый көрсөтүүнүн өзгөчө белгиси катары «нан ооз тийгизүү» сценарийлик кырдаалы дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндө туруктуу образга өтүп, атоо мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон. Кыргыз дүйнө таанымы боюнча дасторкондо башка тамак-аш болсо да, сөзсүз нан болушу керектиги салттык мүнөздү алып жүрөт. Кыргыз дасторконунанансыз элестетүүгө мүмкүн эместиги бүгүнкү күнгө чейин сакталып келет. Азыркы учурда Кыргызстандын түшүгүндө башка тамактарга салыштырмалуу

дасторконго нандын көптөгөн түрлөрүн үйүп коюу салты бар.

Ошентип, нандын өзгөчөлүгү жөнүндөгү коомдо калыптанып калган адаттар дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндө көптөгөн туруктуу тексттерге, макалдарга айланган. Маселен, дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндө «*Токоч – токчулуктун белгиси*», «*Адам баарынан танат, нандан танбайт*», «*Баарынан нан улук*», «*Нан болсо, ыр да болот*» деген туруктуу тилдик туюнтмалар бар [2: 73]. Кыргыз дүйнө таанымында тилдик эмес маалыматтарды туюндуррууда нан кыргыз маданиятында *даам татуунун* өзгөчө символу болуп калыптанган. Ошондуктан кыргыздарда ар бир үйгө келген конокко учурашуудан кийин алгач *нан, аны менен катар сары май ооз тийгизүү* салт катары бүгүнкү күндө да өз баалуулугун жоготкон жок. Нан менен катары сары май коюу конокту өзгөчө сыйлоонун белгиси болуп эсептелет. Анын терең маанисинде улуттук мүнөздү туюндурган, жүрүм-турум эрежелерин жөнгө салган «*сыйкорлук*», «*берешендик*», «*кең пейилдик*» сыяктуу руханий баалуулуктар да бар экендигин баамдоого болот. Бул улуттук салт бүгүнкү күндө өз баасын жоготпой, кыргыздарда мамлекеттик, мамлекеттер аралык, улуттар аралык достук, кызматташтык жолугушууларда да кеңири колдонулуп, улуттук аң-сезимдеги кең пейилдиктин, меймандостуктун, токчулуктун символу экендикти маалыматташтырган маданий код болуп эсептелет.

Дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндө ар кандай физиономиялык, физиологиялык кыймыл, процесстерди туюндуррууда да нандын образы коннотациялык маанини жаратуучу символ болуп, метафораланган туруктуу тилдик каражаттар, фразеологизмдер колдонулат. Маселен, «*нан болуу*», «*токоч болуу*» фразеологизмдери жалпаюу, былчыюу, талкалануу, кыйроо маанисин туюндурат. Мисалы: *Бүткөн бойдун баарысы, Кадимкидей нан болуп* («Манас») [7: 224]. *Ала салып кеткен машина нан болуп калыптыр, токоч болуп калыптыр* (оозеки кеп).

Нандын түрлөрү ачытылбаган жана ачыган эки түрдүү камырдан жасалары белгилүү. Камыр жеке эле нан жасоодо эмес, ысык тамактын көпчүлүк түрүн жасоодо да колдонулат. Камыр деген сөз түрк тилдеринде XI кылымдарда *унуг* түрүндө колдонулгандыгы айтылат. Кийин бул сөз араб тилинен өздөштүрүлгөн *камыр/хомир* («*квасить, наджимать на дрожжах*») деген атоого өтүп колдонулуп калган [4: 30]. Атайын ачытылган камырдан жасалган нандар камыр көбөйүп, көтөрүлүп, барпайып ачымайынча жасалбайт. Жакшы ачыбаган камырдан сапатсыз нан жасалары да белгилүү. Мындай фреймдик кырдаал образдуу өтмө маанини жаратып, семантикалык жактан фразеологизмдин жаралышына негиз болгон. Маселен, адамдын мүнөзүн, адам аралык мамилелерди баалоодо оң жана терс сапаттарды туюндуррууда «*ачыбаган камырдай*», «*камыр-жумур болуу*», «*камырдан кыл суургандай*» деген образдуу, элестүү метафораланган фразеологизмдер колдонулат. «*Ачыбаган камырдай*» фразеологизми – «*ачылып сүйлөбөгөн*», «*тымпыгый*», «*өзүн көрсөтө албаган*», «*түнт*» деген мааниде адамдын мүнөзүн туюндурат. Мисалы: *Ачыбаган камырдай болуп отура бергени анын ого бетер жинин келтирди* (оозеки кеп). *Камыр-жумур болуу* - 1. Бири-бири менен эң эле жакын, ынак болуп аралашып, алынышып кетүү. Мисалы: *Балам, ушул курагыңда Таласты нечен жолу аралап, эл менен камыр-жумур болууң керек* (К. Каимов). 2. Өз жайында болуу, ойлогондой-самагандай болуу. *Бардык иш камыр-жумур болду. Камырдан кыл суургандай* – өтө кылдаттык, эптүүлүк менен, жигин билгизбей деген маанини билдирген фразеологизм. Мисалы: *Садыр ал ишти камырдан кыл суургандай бүтүрдү* («Ала-Тоо») [7: 139]

Дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндө нан – эмгекти баалоонун символу. Маселен,

Жумушу ачуу, бирок наны таттуу. Бел оорубай жеген нан карынга жукпайт (макал). Аталган макалдардын мазмунунда оор болсо да, талбаган, адал эмгектин натыйжасында табылган ар бир нерсе жугумдуу, баалуу болору «таттуу нан» лексемасы аркылуу кыйыр туюндурулган. Ал эми экинчи макалда эмгектенбей туруп, ар кандай жолдор менен табылган оокат аш болбойт деген кыйытма маанини нандын образы аркылуу туюнууга болот. Оозеки сүйлөшүү стилинде *Иштеген ишиң – жеген наның. Жеп жаткан тоочунду актап же* деген сыяктуу туюнтмалар колдонулат. Бул туюнтмалардын маанисинде талбай эмгектенүү, жалкоолукка алдырбоо деген сыяктуу маанилер кыйыр туюндурулган. Ошондой эле *Жеген тоочунан айрылды* (оозеки кеп) деген өтмө мааниге ээ метафоралашкан туюнтма да колдонулуп, иштеп жаткан ишинен, кызматынан айрылды деген маанини билдирсе, экинчи бир өтмө маанисинде таап жаткан мүлкүнөн, байлыгынан айрылды деген сыяктуу кыйытма маанилерди да туюндурат.

Адабияттар:

1. Абрамзон С. М. Киргизы и их этногенетические и историко- культурные связи. - Л.: Наука, 1971. - 402 с.
2. Акматалиев А. С. Кыргыздардын көөнөрбөс дөөлөттөрү. -Б.: Шам, 2000. -348 б.
3. Бөрүбаев Т. Кыргыз даамы. 3-бас. - Б.: Кыргызстан, 1992. - 224 б.
4. Джапанов А. А. Кыргыз тилинин тамак-аш лексикасы: филол илим. канд... дис. - Бишкек, -2004. - 138 б.
5. Жуковская Н. Л. Пища кочевников Центральной Азии // Советская этнография. -М., 1979. №5. С. - 64-75.
6. Капкан М. В. Гастрономическая культура: понятие, функции, факторы формирования / М. В. Капкан, Л. С. Лихачева // Известия Уральского государственного университета. Сер. 2, Гуманитарные науки. - 2008. - № 55, вып. 15. - С. 34-43.
7. Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү / Ред. колл. Э. Абдулдаев, Д. Исаев ж.б. - Фрунзе: Илим, 1980. - 323 б.
8. Кочкунов А. Этнические традиции кыргызского народа (социокультурные аспекты и некоторые вопросы генезиса). - Б.: 2013. - 320 с.
9. Пименова М. В. Коды культуры и проблемы классификации концептов // Язык. Текст. Дискурс: Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК / под ред. Г.Н.Манаенко. -Ставрополь: Изд-во СГЛУ, 2007. Вып. 5. С. 7-85.
10. Пименова М. В. Смена стереотипов в русской лингвокультуре // Колесов В. В., Пименова М. В. Языковые основы русской ментальности: учеб. пособие; отв. ред. М.В.Пименова. - Изд. 3-е, доп. - Санкт-Петербург: СПбГУ, 2011. - 136 с. - С.109-114. (серия «Концептуальные исследования». Вып. 14).
11. Тарасова Ф. Х. Паремии с компонентом «пища» в татарском, русском и английском языках: лингвокультурологический и когнитивно-прагматический аспекты. -Казань: РИЦ, 2012. - 304 с.
12. Юдахин К. К. Киргизско-русский словарь. -М., 1965. - 973 с.